

Pál István

HAROLD WILSON, PRAGMATISTA MUNKÁSPÁRTI REFORMER

(A doktori értekezés tézisei)

1963. januárjában az immár 12 éve ellenzékben lévő brit Munkáspárt súlyos veszteséget volt kénytelen elkönyvelni: 56 éves korában váratlanul elhunyt Hugh Gaitskell, a népszerű, és egyben karizmatikus pártvezér. A megüresedett poszt betöltésére három prominens személyiség jöhetett szóba: a jobbszárnyhoz tartozó George Brown *Deputy Leader* (helyettes pártvezető) Harold Wilson, az árnyékkormány külügyminisztere, továbbá a mérsékelt szakszervezeti vonalat képviselő James Callaghan, aki a pénzügyminiszter szerepkörét látta el az árnyékkormányban. Mindenek előtt az utóbbi fellépésének köszönhetően a parlamenti frakció elég megosztottá vált ahhoz, hogy március közepén a jelentős kormányzati gyakorlattal rendelkező, felkészült, pragmatikus politikus hírében álló, a közvélemény és a politológusok által centristának tartott Harold Wilson nyerhesse meg a pártvezéri pozíció megszerzése érdekében folytatott versengést. 1963 októberében, amikor Wilson az éves pártkonferencia alkalmával nyilvánosságra hozta az aktuális választási manifesztum alapelveit, a baloldali platform úgy érezte, hogy a demokratikus szocializmus egyéni értelmezésű brit változata belátható időn belül valóság lehet. Mivel a Labour parlamenti frakciójának említett csoportja részben az 50-es évek elején, közös eszmei platformon együtt töltött időszak iránti nosztalgiából, részben a saját elképzeléseik, valamint a Wilson által képviselt irányvonal közötti koherencia nyomán bizalmat szavazott az új vezérnek, a pártegység ismét helyreállt. Viszont csak kevesen vették észre, hogy az október 2-án elhangzó beszéd a "fehér technológiai forradalomra" vonatkozó ígéreten kívül nem lépett túl a Labour klasszikus választási tematikájának keretein: az egészségügyi, az oktatási és nyugdíjrendszer anomáliáinak felszámolásán, a közszolgáltatások reformjától eltekintve nem helyezett kilátásba radikális változásokat.

Megítélésünk szerint Harold Wilson közel négy évtizedes, aktív politikai pályafutásában a kormányzati tevékenység és a Labour ideológiai megújításért – megújulásáért folytatott küzdelem eredményessége szempontjából két szakaszt lehet elkülöníteni. 1945-től, amikor első alkalommal szerzett parlamenti mandátumot, az 1970-ben elszenvedett választási

vereségéig Wilson volt az a pragmatista munkáspárti reformer, aki megtestesítette a párton belüli nézetek eredőjét, aki mindig ráértett arra, hogy a szükséges változtatások tekintetében a tagság meddig hajlandó engedni, majd ennek talaján kialakította azt a közös nevezőt – a jóléti állam sajátos, egyébként erősen korlátozott állami beavatkozás mellett működő változatát - amelyre az eszmei megújulás felépülhetett. 1970 után Wilson először az ellenzék vezéréként, majd 1974 és 1976 között, utolsó miniszterelnöki terminusában már sokkal inkább a jóléti vívmányok védelmezőjének szerepében tűnt fel; figyelmét ráadásul egyre jobban lekötötte a párton és a mozgalmon belül állandósult, ideológiai alapokon zajló csatározás, illetve a Labour és a kormány legitimációjáért folytatott küzdelem.

Melyek voltak a politikus legfontosabb érdemei? Wilson, mint Clement Attlee kabinetjének kereskedelmi minisztere az áruforgalmi-és elosztási korlátozások fokozatos feloldásával sikeresen konszolidálta a közellátást. Az ellenzékben töltött második választási ciklus idején fokozatosan eltávolodott a párt balszárnyától; kezdetben közvetíteni próbált az egyes platformok között, 1959-től azonban már önálló elképzeléssel járult hozzá a belső megosztottságot előidéző, ideológiai konfliktusok feloldásához. Wilson a pragmatista megközelítés és a pártegység megőrzése jegyében a köztulajdon szerepéről folytatott viták helyett az elavult, birodalom-centrikus gazdaság korszerűsítését helyezte a Labour politikai hitvallásának középpontjába, amely több volt, mint az 1964-es választásra szóló ígéretnél, amennyiben a 80-as évek elejéig a hivatalos pártideológia alapját képezte. Noha kétségtelen tény, hogy az 1965-ben proklamált Nemzeti Terv célkitűzései csak nagyon korlátozottan teljesültek, a nemzeti jövedelem növekedése ugyanis elmaradt az eredetileg kitűzött céloktól, valamint az ipar átfogó modernizációját sem sikerült megvalósítani, kormányzásának első hat évében mégis olyan gazdasági-társadalmi változásokat indított el, amelyek az 1990-es évek második harmadától lehetővé tették, hogy a szolgáltató szektor fejlődésének köszönhetően a brit gazdaság újból a nemzetközi élvonalba kerüljön. Az 1964-ben, és 1966-ban megalakult munkáspárti kormány ugyanakkor az ismételt amerikai kérésektől függetlenül elérte, hogy Nagy-Britannia távol maradjon a vietnámi háború ingoványától, valamint kialakította magában azt a felismerést, hogy hosszú távon a szigetország sem vonhatja ki magát az európai integráció folyamatából. Wilson részéről 1967 elején már elhárult az akadály az elől, hogy az EGK-csatlakozás a Római Szerződés irányelveinek megfelelően történjen. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a kelet-közép-európai szocialista országokkal fennálló kapcsolatok normalizálása, amelynek égisze alatt London nemzetközi viszonylatrendszerében is elmozdulásnak lehettünk tanúi. Az Új Gazdasági Mechanizmus, a Kádár-rendszer által bevezetett reformok iránt megnyilvánuló érdeklődés, amely a pártállami modell leginkább

elfogadható, illetve legkevésbé rossz változatának szólt, ha Jugoszláviához, vagy Lengyelországhoz hasonló kiemelt helyhez nem is juttatta, de brit szempontból mindenképpen felértékelte Magyarországnak a térségben játszott szerepét.

Az 1970-es választási kudarc nyomán Wilson pályafutásában irányváltásnak, vagy legalábbis komoly hangsúlyeltolódásnak lehetünk tanúi. A reformok iránti elkötelezettséget ekkor már felváltotta a jóléti állam iránt érzett aggodalom, amely 1970 nyarától 1972 közepéig az Edward Heath által képviselt, szabadpiaci gazdaságpolitika, a vitatható módon előkészített és véghezvitt közös piaci belépés, majd az első olajválság nyomán egyértelműen veszélybe került. Mivel az 1973 őszen kezdődő bányászsztrájk révén előállott belpolitikai patthelyzetet a konzervatívok nem tudták feloldani, 1974. februárjában Heath benyújtotta lemondását, amelyet követően előrehozott választást tartottak. A megmérettetés a Labour, és Harold Wilson győzelmével ért véget, igaz, a politikából való általános kiábrándultság miatt neki sem sikerült többséget szereznie, ezért fél évvel később ismét az urnákhoz szólította a szigetország választópolgárait. Wilson második kormányfői terminusában majdnem lehetetlen feladatra vállalkozott, tudniillik az 1963-ban deklarált két alapelv – a modernizáció és a hagyományos értelemben vett szociális egyenlőség – szinte feloldhatatlan konfliktusba került egymással. A munkáspárti kormányfőnek a rendkívüli mértékben megerősödött szakszervezeti befolyásra, valamint a korábbinál jóval karakteresebben balra tolódott mozgalomra tekintettel úgy kellett volna csökkentenie a kezelhetetlen mértékű fizetési mérleghiányt, valamint előmozdítani az elkerülhetetlen gazdasági szerkezetváltást, hogy közben az életszínvonal változatlan maradjon, és az 1945 óta elért szociális vívmányok se sérüljenek. A status quo megőrzése iránti vágya már abban a tekintetben is megmutatkozott, hogy a 70-es közepén a brit társadalom az egyéni vagy a kollektív szabadságjogok további kiterjesztése terén sem volt igazán partner. A szigetország polgárai ekkor már pártállástól függetlenül úgy érezték, hogy a polgárjogi törvények és az 1968-as diákmozgalom eredményei a gazdasági kényszertől eltekintve felszabadították az egyént a korábbi kötöttségek alól, tehát minden további lépés egyenlő lenne a szabadossággal. Az észak-írországi terrorizmus hatására viszont általánossá vált az a vélemény, hogy a devolúció - azon kívül, hogy az adott pénzügyi helyzetben meg nem engedhető luxusnak számít - végső soron a szigetország egységét is veszélybe sodorná. Mivel a kormány által betervezett, a korábbinál radikálisabb hangvételű, a köztulajdon kiterjesztésével operáló gazdaságpolitikai elképzelés a munkaadók részéről a vártnál lényegesen nagyobb ellenállásába ütközött, valószínű, hogy az ipari reorganizációs program a 60-as évekhez képest nem tudott mélyrehatóbb változást előidézni. Ezzel párhuzamosan a mindinkább erősödő szakszervezeti hatalom is óhatatlanul

arra kondicionálta a miniszterelnököt, hogy az elkerülhetetlen korrekciókkal, leépítésekkel és átszervezésekkel párhuzamosan az újabb reformok helyett inkább az elmúlt 30 év eredményeit próbálja megmenteni, vagy legalább a társadalom legnehezebb helyzetben élő csoportjain próbáljon meg segíteni. Ez a fajta szemléletváltás híven tükröződött abban, hogy 1975-től Wilson nyilvános szereplései alkalmával egyre többször hivatkozott a tizennégy évvel korábbi pártkonferencián tett kijelentésére: *the Labour Party is a moral crusade or nothing* (a Munkáspárt erkölcsi keresztes-hadjárat vagy semmi). Miközben a brit jóléti állam az infláció kiegyensúlyozására hivatott, heti 6 fontos kiegészítő nyugdíjemelés, illetve a nyugdíjrendszer korrekciója jóvoltából 1975-ben eljutott a csúcsra, az ekkor már nyilvánvaló és szembetűnő gazdasági visszaesés miatt aggódó polgárok mind nagyobb részében olyan érzés alakult ki, hogy a miniszterelnöknek már nincs ötlete ahhoz, hogy megtalálja a kiutat a válságból. Wilson a Nagy-Britanniára nehezedő gazdasági nyomást valóban főleg az aktív külpolitika segítségével próbálta csökkenteni, amelynek során sikeresen újratárgyalta a közös piaci belépés feltételeit, a Szovjetunióval kötött hitelszerződés, valamint a kelet – nyugati kapcsolatok javításának köszönhetően növelte a szocialista országokba irányuló brit exportot, továbbá megállapodott az Egyesült Államokkal és a NATO-val a brit védelmi elkötelezettségének átstrukturálásáról. Arra a kérdésre, hogy Wilson mennyiben rendelkezett koherens elképzelésekkel a gazdasági válságmenedzselés új alapokra helyezése terén, vagy mennyiben próbált változtatni a brit közpolitika stílusán, csak a *National Archives* (a brit központi levéltár) anyagai között elvégzendő kutatások után válaszolhatunk.

Harold Wilson helye a szakirodalomban, a politikusi életmű megítélésének változásai

Miután Harold Wilson 1976-ban lemondott miniszterelnöki tisztségéről, kormányzati tevékenysége, de sokszor egész politikai pályafutása közel másfél évtizeden át negatív megítélésben részesült. Ehhez viszont hozzá kell tenni, hogy az indokolatlanul szigorú kritikák többsége nem annyira a történészektől vagy a politológusoktól származott: az ilyen típusú véleményekkel az egykori minisztertertsak, a Munkáspárt parlamenti frakciójának többé – kevésbé meghatározó tagjai, vagy a különböző ideológiai platformok emblematisz figurái álltak elő. Míg a Labour balszárnyán elhelyezkedő, vagy ide sodródott személyiségek – pl.

Barbara Castle, Tony Benn, Ian Mikardo – túlságosan megalkuvónak tekintették az egykori kormányfőt, a szociálliberális irányvonal – különösen George Brown, Christopher Mayhew, Denis Healey – elsősorban azt kifogásolta, hogy Wilson idejében elmaradt az általuk szükségesnek ítélt ideológiai váltás, amennyiben nem sikerült túllépni a munkáspárti alapszabályzatnak a köztulajdon elsőbbségét hirdető, IV. klauzulájának szellemiségén. Természetesen, az egyes önéletrajzi írásokban foglalt visszaemlékezések között jelentős különbségek mutatkoznak. Míg Mayhew vagy Healey egyértelműen negatívan nyilatkozik Wilsonról, Roy Jenkins a jó döntések elismerésével párhuzamosan fogalmazza meg bírálatát. A másik oldal képviselői közül Barbara Castle és Richard Crossman 1964-ig pozitívan szemléli Wilsont, amely a kormányzás idejére megváltozik, bár kritikájuk éle mérsékelt, nagyjából a realitás talaján áll. Tony Benn naplói esetén ez utóbbi kitétel csak a 60-as végéig érvényes, a szerző fél évtizeddel később már egyértelműen szembe fordult a miniszterelnök személyével. A közvetlen munkatársak közül Marcia Williams maradt a leginkább lojális Wilsonhoz, amennyiben az egykori magántitkár a kormányzati kudarcok mögött sokkal inkább külső tényezőket, mindenek előtt az államapparátus önjáró működését, az ellentétes célokért folytatott lobbizást, valamint az ehhez kapcsolódó, páratlan meggyőzőerőt vélte felfedezni. Bár az *Inside Number 10* (A Downing Street 10-en belül) Wilson első kormányfői terminusának hiteles forrása, Joe Haines, Wilson volt sajtótitkárának *Glimmers of Twilight* (Alkonyugár)címen négy évvel ezelőtt megjelent visszaemlékezése Williams személyiségével, emberi magatartásával kapcsolatban komoly kételyeket ébreszthet. A konzervatív miniszterelnökök közül Macmillan tisztelettudó, illedelmes vitapartnerként mutatja be Wilsont, Sir Alec Douglas-Home, bár élesen kritizálta az 1964-es választási kampány egyes munkáspárti szlogenjeit, valamint szóvá tette a Labour ifjú aktivistái részéről tapasztalható udvariatlan megnyilvánulásokat, megértően viszonyult Wilson külpolitikai törekvéseihez, Edward Heath önéletrajzában a bírálat a valós vagy vélelmezett gazdaságpolitikai úttévesztésre összpontosul. Ezzel egy időben kijelenthetjük, hogy a konzervatív politikusok között William Whitelaw viseltetett a legnagyobb empátiával Wilson iránt, amikor nem csupán méltó ellenfélként, hanem korrekt, tisztességes emberként ábrázolja a munkáspárti miniszterelnököt, miközben elismerte, hogy a média koránt sem volt mindig méltányos vele szemben. Whitelaw ez utóbbi aspektusban osztja Hugh Cudlipp, a Daily Mirror egykori főszerkesztőjének álláspontját, aki a sajtó és a mindenkori kormányzat kapcsolatáról szóló emlékiratában gyakorlatilag bocsánatot kért Wilsontól, amiért Cecil King, a kiadóvállalat vezérigazgatója puccsot akart szervezni kormánya ellen.

Harold Wilson életével, pályafutásával a történészek és hivatásos életrajzírók két időszakban foglalkoztak intenzíven. Először a 60-as évek elején, amikor Gaitskell halála után a Labour megválasztotta pártvezérnek, majd eltekintve egy-két, inkább politológusi elemzésnek tekinthető munkájától, a 80-as évek végén, a 90-es évek első harmadában került az érdeklődés homlokterébe. Az első autentikus, a közéleti ember magánlevelezésének bizonyos elemeit is felsorakoztató életrajz 1964-ben született Leslie Smith tollából. A skót újságíró becsületes, felkészült, talpraesett politikusként, megértő és szerény emberként mutatta be Wilsont, aki méltó a választópolgárok bizalmára. Ernest Kay 1967-ben kiadott műve pragmatikus vezetőnek nevezi a miniszterelnököt, azonban Smith munkájától eltérően nem foglalkozik a politikus indíttatásával és családi háttérével, történetét az egyetemi évektől kezdte elmondani. Wilson Kay publikációjában is szimpatikus emberként tűnik fel, ugyanakkor a parlamenti képviselőtárs és egyben személyes jó barát írásával egyben azt sugallta, hogy minden tekintetben a legjobb választásnak tekinthető. Paul Foot újságíró, Lord Carandon (Hugh Foot) korabeli ENSZ-nagykövet fia, a *Socialist Workers Party* (Szocialista Munkáspárt) elnevezésű, parlamenten kívüli, brit standard szerint szélsőbaloldalinak mondható szervezet tagjaként 1968-ban kiadott, rendkívül kritikus hangvételű könyvében értekezett Harold Wilson politikájáról. Foot az ellenzéki periódusban Wilson által elmondott parlamenti beszédek ígéreteit, helytálló meglátásait kérte számon, mondván a kormányzati tevékenység túlságosan defetista, szinte minden ponton ellentétes a korábban tett vállalásokkal. A politológiai elemzéseként is felfogható könyv valódi érdeme, hogy téziseit a politikus megnyilvánulásaival próbálja alátámasztani, a benne foglalt megállapítások azonban sokszor túlzóak, amennyiben Foot nagyon könnyen figyelmen kívül hagyta, hogy a szigetország mindenkori kormányának mozgásterét erősen behatárolták a birodalom fénykorából visszamaradt katonai elkötelezettségek, valamint a nemzetközi pénzügyi stabilitás alapokmánya, az ún. Bretton Woods-i Egyezmény. Az életrajzi munkák közül Andrew Roth, Londonba akkreditált amerikai újságíró 1977-es írása – *Harold Wilson, the Yorkshire Walter Mitty* - az egyetlen, amely negatív színben tüntette fel Wilsont; a személyeskedő, a volt kormányfőt paranoid személyiségnek beállító pamflet rövid időn belül bírósági eljárásba torkollott, amelynek során a szerzőt helyreigazításra kötelezték. Martin Holmes 1985-ös *The Labour Government 1974-1979. Political Aims and Economic Reality* (A munkáspárti kormány 1974 – 1979: politikai célok és gazdasági realitás)című tanulmányában a Heath - korszak örökségétől az 1979-es választási vereségig tárgyalja Wilson és Callaghan miniszterelnökségének történetét. Holmes egyébként az utóbbi politikus tevékenységének szentel nagyobb teret, igaz, Callaghan kormányzáshoz jóval kritikusabban is

viszonyul. A könyv a témaválasztás szempontjából egyértelműen politológiai elemzéseként értelmezhető, amennyiben mindenképp a kabinet gazdaságpolitikájára, valamint végrehajtó hatalom, a törvényhozói háttér (a frakció) és a szakszervezetek egymáshoz való viszonyára koncentrálnak; a műből az életrajzi adatok és a történelmi távlat egyaránt hiányzik.

Az érdeklődés akkor élénkült meg újból, amikor Peter Wright, az MI5 egykori igazgatóhelyettese 1987-ben *Spycatcher* (Kémvadász) címmel publikálta visszaemlékezését, amely közvetetten megerősítette azokat a korábbi találgatásokat, miszerint a brit kémelhárítás nem csekély amerikai segítséggel huzamosabb ideig arra törekedett, hogy a Szovjetunió javára végzett kémkedés vádjával diszkreditálja Wilsont, illetve a Munkáspárt egészét. Miután a Lordok Háza érvénytelenítette a Margaret Thatcher által Wright számára előírt nyilatkozattételi tilalmat, David Leigh a Guardian, majd később a Times publicistájának tollából megjelenhetett *The Wilson Plot* (A Wilson összeesküvés) című könyv, amely nem csupán a brit kormányfő elleni konspiráción kívül Gough Whitlam ausztrál miniszterelnök leváltásának történetét is magába foglalja. Stephen Dorill és Robin Ramsey a Leigh által a titkosszolgálatok irányában megfogalmazott, liberális szellemiségű kritikán is túllépett, mivel közös írásuk a Wright - féle szervezkedésen kívül a pénzvilág, a sajtó, és a munkáspárt belső ellenzékének próbálkozásait is bemutatja. Az 1991-ben kiadott - *Smear! Wilson and the Secret State* (Lejáratás a javából! Wilson és a titkos államszervezet) - az ominózus ügynökvádon kívül érdekes teóriákkal szolgál a 60-as és 70-es évek brit történelmének megmagyarázhatatlan eseményeiről - mint pl. Rhodesia vagy az 1974-es Ulsteri Közműsztrájk - amennyiben a Labour kormányzásának egyes kudarcai mögött a sajtótörténész Dorill és újságíró kollégája a kémelhárításnál sokkal magasabb körökre is kiterjedő, nemzetközi dimenziókkal bíró összeesküvést feltételez. Bár kétségtelen tény, hogy az összeesküvés elméletek mindegyike többé - kevésbé bizonytalan alapokon nyugszik, a Daniele Ganser svájci történész által az ún. GLADIO - szervezetek (a NATO titkos hadseregei, a várható orosz megszállás esetén aktivizálni kívánt földalatti ellenálló csoportjai) ügyében elvégzett kutatás azt mutatja, hogy a láthatatlan erők manipulációval kapcsolatos félelmek és aggodalmak egyáltalán nem voltak megalapozatlanok. Végül, 1993-ban - egymástól függetlenül - három Wilson-életrajz került publikálásra. Austen Morgan, ír származású újságíró, a magával az érintettel és az egykori kabinetminiszterekkel, a Labour meghatározó egyéniségeivel készített személyes interjúkra, valamint a korabeli írott és elektronikus sajtóra alapozván készítette el kb. 560 oldalas tanulmányát. A néhai Ben Pimlott, a Wilsonhoz hasonló szemléletű oxfordi történész 730 oldalas könyvében különös figyelmet fordított a politikus mozgalmi múltjára, a Labour történetében betöltött szerepére. Pimlott az

1964 és 1970 közötti kormányzás időszakát meglepő részletességgel, sokszor a kronologikus rendtől függetlenül, a politikai napirend releváns ügyei mentén tárgyalja, azonban Wilson 1970 utáni pályafutását mindössze három fejezetben összegezi. Philip Ziegler, a nemzetközileg elismert, mérsékelt konzervatív életrajzíró néhány tucat oldallal szűkebb terjedelemben vázolta fel a politikus életútját, amely mindenek előtt abban tér el Morgan és Pimlott munkájától, hogy nagyobb terjedelemben foglalkozik a munkáspárti kormány külpolitikájával, illetve 1974 után az Európai Gazdasági Közösséghez fűződő kapcsolatával. Ziegler kisebb jelentőséget tulajdonít az 50-es évek során, a párton belül zajló ideológiai vitáknak, ugyanakkor majdnem szociometriai részletességgel ábrázolja a kabinet tagjai között kialakult viszonyrendszert, demonstrálva a személyi alternatívaképzés egykor létező, vagy kevésbé reális esélyeit. Wilson megítélése mind a három szerzőnél pozitív, ettől azonban még nem mondható egységesnek. Morgan szerint az adott történelmi helyzetben Wilson volt a legjobb választás, míg a Pimlott és Ziegler által adott értékelés már lényegesen árnyaltabb. Pimlott úgy érezte, hogy Wilsont 1966-ig a megérdemeltnél jobban dicsérték, majd ezt követően gyakorlatilag minden kudarcért őt hibáztatták, amelynek mindenek előtt a hibás kommunikáció volt a legfőbb oka. Ziegler szerint a Wilsonnal szemben megfogalmazott, rendkívül szigorú kritikák többsége nem a volt miniszterelnök tulajdonságain, hanem az ítések által támasztott, sokszor erősen túlzó, normatív jellegű elvárásokon alapul. Az utóbbi szerző emberként nagyra tartja Wilsont, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a politikus által meghozott döntések számára soha nem okoztak meglepetést. A három biográfia a felhasznált források tekintetében is jelentős eltéréseket mutat. Morgan elsősorban az 'oral history' eszközeivel élt, valamint a kortársak visszaemlékezésiből építkezett, Pimlott áttanulmányozta a Labour több nagy formátumú személyiségének és vezetőjének naplóját, az országos pártarchívumot, valamint Wilson választókerületében a helyi pártalapszervezet jegyzőkönyveit. Ziegler műve abban a tekintetben is kiemelkedik, hogy a család jóváhagyásával bepillantást nyert Wilson magán és hivatalos levelezésébe, valamint kézzel írott, a mai napig nem publikált naplójába. A brit központi levéltárban érdemi kutatást egyik szerző sem végzett, Pimlott és Ziegler csupán az 1945 és 1951 közötti időszak titkosítás alá már nem tartozó dokumentumai között vizsgálódott. Az Egyesült Államok és Nagy – Britannia viszonyának elemzéséhez mindkét történész felhasználta Kennedy és Johnson 25 év elteltével nyilvánosságra hozott memorandumait és tájékoztatóit, ahhoz viszont nem vették a fáradságot, hogy az ún. *Public Papers* (a viszonylag rövid idő elteltével publikált elnöki iratok) köteteit, vagy a parlament alsóházának naplóit is átnézzék. Míg az előbbi forrás teljesen kimaradt az életrajzokból, az utóbbit csak nagyon szelektíven, sokszor egy – egy

gondolat erejéig használták. A pillanatnyi konjunktúra után bizonyos értelemben egy csendes időszak következett, valószínűleg azért, mert a "30-éves alapszabály" értelmében a vonatkozó dokumentumok zár alóli feloldása csak fokozatosan ment végbe, így a potenciális életrajzíró nem tudott volna igazi újdonságokkal előállni. A legfrissebb Wilson–biográfia Paul Routledge politikai kommentátor nevéhez fűződik, amely inkább egyfajta rövid összefoglalóként értelmezhető: a mű precízen az olvasó elé tárja a politikus életének legfontosabb mozzanatait, pontosítja a korábbi szerzők által elkövetett kisebb–nagyobb hibákat, komoly tudományos eredményt viszont már csak terjedelmi okok miatt sem várhatunk tőle.

A világháló segítségével folytatott vizsgálódásaink alapján kiderül, hogy nem brit állampolgárságú történész teljes értékű Wilson–életrajz megalkotására még nem vállalkozott. Más nemzetek kutatói inkább az életmű egy–egy szakaszával foglalkozva, vagy a saját országukhoz kötődő ügyekkel kapcsolatban írták meg különböző terjedelmű tanulmányaikat, amelyek a téma különlegessége, valamint a mérsékelt közérdeklődés miatt nem feltétlenül kaptak széleskörű publicitást. Valószínű, hogy e munkák többsége csak a származási hely szerinti országban elérhető, mivel korlátozott példányszámú szakfolyóiratokban, vagy az egyetemek, illetve az egyes anglistikai tanszékek által készített évkönyvekben láttak napvilágot, ugyanakkor feltehető, hogy internetes hozzáférésüket az engedély nélküli felhasználástól való félelem miatt a szerzők sok esetben letiltották. Mielőtt a témában megjelent volna néhány rövidebb publikációnk, Harold Wilson életéről magyarul csupán Bányász Rezső *Downing Street 10: Miniszterelnökök a második világháborútól a falklandi háborúig* címmel, a Zrínyi Könyvkiadó által 1988-ban kiadott művének egyik fejezetében lehetett olvasni. Az 1984 és 1986 között Londonba akkreditált magyar nagykövet munkájával általánosságban véve is komoly hitelességi problémák vannak, hiszen a pártállam utolsó előtti évében íródott, Wilsonnal foglalkozó "tanulmány" több súlyos tárgyi tévedést is tartalmaz, amelyből egyértelműen kitűnt, a szerző bizalmas politikai tisztségére és elkötelezettségére való tekintettel mindenek előtt az ideológiai kívánalmaknak próbált megfelelni. Magyarországon Surányi Róbert munkásságának köszönhetően Sir Winston Churchill az egyedüli brit politikus, akiről nagyobb lélegzetű, magyar nyelven írt biográfia, rendelkezésre áll. Egedy Gergely 1991-ben publikált, majd hét évvel később javított és bővített változatban megjelent szintézise kiváló összefoglalót ad Nagy–Britannia második világháború utáni történelméről, amely magában foglalja Harold Wilson kormányzásának legfontosabb mozzanatait, azonban a műfaji sajátosságokra, a terjedelmi korlátokra, továbbá az inkább a brit konzervativizmus eszmetörténete irányában megnyilvánuló érdeklődése nyomán nem törekedhetett rá, hogy a politikusi pályaképpel mélyrehatóbban foglalkozzék. Hasonló

jelenségnek lehetünk tanúi Arday Lajos könyvében, amely Magyarország és az Egyesült Királyság kapcsolatának XX. századi történetét elemzi: Harold Wilson itt csupán az általános narratíva egyik szereplőjeként tűnik fel. Arday műve, amely a Magyar Országos Levéltárban végzett kutatásokon alapul, mérsékelt, a modernizációt elfogadó konzervatív szellemiségben íródott, viszont ennek megfelelően inkább a 80-as évek Thatcher-i reformjaira összpontosít.

A disszertáció új felfedezései

Mennyiben mondhatunk újat a XX. századi brit történelem egyik leginkább ellentmondásosnak tartott, ugyanakkor mégis kiemelkedő személyiségének politikai pályafutásáról? A portréírás sok tekintetben hálátlan munka, mivel szinte elképzelhetetlenül nagy mennyiségű anyagból kell kiválasztani a vizsgált korszak politikai napirendjének ama ügyeit, amelyek a pártvezetői - államférfiúi pályafutás szempontjából meghatározó súllyal bírnak. Ezen kívül azt is megkockáztathatjuk, hogy minden egyes életrajzi műben nem kizárólag a szerző politikai állásfoglalása, hanem saját országának történelmi öröksége is visszatükröződik. Morgan, Pimlott, Ziegler óhatatlanul máshová helyezi a hangsúlyt, mint egy közép-európai történész, hiszen mindkettő más és más szempontok alapján vizsgálja az adott életművet, ugyanakkor a két célközönség elvárása is jelentősen eltér egymástól. Disszertációnk mindenképp előtt abban különbözik az eddigiekben felsorolt életrajzoktól, hogy Harold Wilson parlamenti beszédeinek sokrétűbb felvonultatásával, és részletesebb elemzésével bemutatja, hogy 1945 és 1964 között miként alakultak a politikus nézetei, hogyan változtak a szükséges reformokkal kapcsolatban megfogalmazott koncepciói. A dolgozat 1964-től egyrészt arra koncentrál, hogy Wilson miniszterelnökként milyen retorikai eszközökkel indokolja a kormányzat döntéseit. Másrészt arra is keressük a választ, hogy Wilson mennyire tartotta magát a korábbi ígérekhez, hogy tényleg olyan mértékű volt-e a reformoktól történő visszalépés, ahogy azt Paul Foot, és más baloldali kritikusok vallották. Ezzel egy időben arra is kísérletet teszünk, hogy feltárjuk a politikus pályafutásának magyar vonatkozásait. Wilson magánéletével és egyetemi – köztisztviselői karrierjének eseményeivel csak nagyon korlátozottan foglalkozunk, hiszen ezt a korábbi feldolgozások nyomán már részletekbe menően elmondták. A párton belül zajló ideológiai küzdelem ennél óhatatlanul nagyobb súlyt kap, tudniillik ez határozta meg a közeget, amelyben Wilson mozoghatott, ahol

taktikai és stratégiai szövetségei formálódtak. Mi mégis arra törekedtünk, hogy az elvont, teoretikus viták, és a Labour legfőbb grémiumának tagjai közötti viszonyok csupán annyiban kerüljenek az értekezésbe, amennyire ez a Wilson felemelkedéséhez vezető folyamat leírása érdekében szükséges. Az ideológiai konfliktusokba, valamint az egyes, a párt életében meghatározó személyiségek közötti ellentétekbe nem érdemes belebonyolódnunk, hiszen ez a magyar olvasó számára ismeretlen, hosszadalmas tárgyalása nem szolgálná a könnyebb megértést.

Milyen területeken sikerült meghaladni a másfél évtizeddel ezelőtti vagy még annál is régebben írt életrajzi munkákat? Az első, és talán legfontosabb új eredmény, hogy hitelt érdemlően cáfolhatjuk azokat a meglehetősen abszurd vádakat, amelyek szerint Harold Wilson a szovjet hírszerzés beszervezett ügynöke volt. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején a politikus életével, vagy a brit titkosszolgálatok és a permanens kormányzat tevékenységével foglalkozó történészek és újságírók még nem tudták, illetve nem merték egyértelműen kijelenteni, hogy minden ezzel kapcsolatos állítás teljességgel alaptalan. Miközben Leigh, valamint a Dorill – Ramsey szerzőpáros folyamatosan érzékeltette, hogy teljesen abszurdnak tartja az ügynökvádat, Morgan, Pimlott és Ziegler közvetlenül nem foglalt állást az utóbbi kérdésben. A titkosszolgálati manipulációk tényét ők sem tagadták, de ennek háttérében a volt miniszterelnök egyes döntései iránt megmutatókozó ellenszenvet vélték felfedezni. Pimlott és Ziegler egyaránt úgy vélték, hogy a Rhodesia elleni szankciók, az önkormányzó gyarmat afrikai lakosságának emancipációja melletti elkötelezettség, az ulsteri katolikusok iránt tanúsított megértés, vagy a munkáspárti politikusok preventív célzatú megfigyelésének letiltása, stb. a permanens kormányzat részéről komoly érdeksérelmekkel járt együtt, amelynek szükségszerű következménye volt a Wilson leváltására vagy lemondatására irányuló próbálkozás. Ettől függetlenül, a Mitrohin – archívum megjelenéséig elvi síkon nem volt teljesen kizárható, hogy a KGB egy korábban elkövetett, magánéleti ballépés, vagy sokkal inkább a munkáspárti frakció balszárnyáról toborzott, véleményformáló ügynökök felhasználásával sakkban tarthatta a politikust. A felfedezés nem az általunk végzett levéltári alapkutatásból ered, ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbi információ Vaszilijsz Mitrohin, volt KGB-irattáros átállása nélkül soha nem került volna a nyilvánosság elé, ugyanakkor eléggé valószínűtlen, hogy e rendkívül kényes téma feldolgozását ne egy olyan brit történész végezzék, akiben az Egyesült Királyság nemzetbiztonsági szervei maradéktalanul megbíznak. Ezzel párhuzamosan tisztáztuk, hogy Wilson 1953-as budapesti látogatása alkalmával sikeresen megállapodott a magyar pártvezetéssel az ún. Standard-ügy során kémkedés vádjával elítélt Edgar Sanders brit

állampolgár szabadon bocsátásának feltételeiről, miközben arra is fény derült, hogy Sanders valóban a brit hírszerzésnek dolgozott. A Wilson elleni gyanú alaptalan mivoltát két, a többi szerző által inkább mellékesnek tekintett, jelentős részben magyar vonatkozású aspektus is bizonyítja. Egyrészt nem valószínű, hogy Sir Winston Churchill második, immár hidegháborús kormányfői terminusa alatt egy olyan ellenzéki képviselőt bizzon meg egy fogságba esett professzionális hírszerző kiszabadításával, aki gyaníthatóan kommunista-szimpatizáns. Másrészt megfigyelhető, hogy Wilson a közvélemény előtt csak akkor hangsúlyozta az angol–szovjet gazdasági együttműködés kiemelt jelentőségét, amikor London és Moszkva közötti viszonyt nem terhelte valamilyen kémbotrány, vagy a felek kapcsolatában egyébként is létező, érték alapú konfliktus nem vált a szokásosnál kiélezettebbé. 1962. novemberétől, Greville Wynne budapesti őrizetbe vételétől az üzletember 1964-ben történt szabadon bocsátásáig Wilson retorikájában óhatatlanul visszaszorult a kelet–nyugati kapcsolatok normalizálására, mint külpolitikai célra való hivatkozás. A magyar-angol kapcsolatok 1960-as évekbeli történetének vizsgálata több tekintetben is pontosítottuk Arday Lajos már hivatkozott művét. A vietnámi háború lezárása érdekében folytatott magyar közvetítői tevékenység elemzéséből kimaradt, hogy Péter János hazánk akkori külügyminisztere áthidaló megoldásként azt javasolta, hogy az általános tűzszünetet követően a Dél-Vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front vegyen részt az újonnan megalakítandó, saigoni koalíciós kormányban. Erre az ötletre az Egyesült Államok és Nagy-Britannia minden bizonnyal azért nem adott pozitív visszajelzést, mivel a diplomáciai kar Londonban és Washingtonban szinte egyből az 1945-47-es magyarországi koalíciós időszakra gondolt, amikor a kommunista párt az ún. szalámi taktika segítségével fokozatosan kiszorította a polgári erőket a hatalomból. Arday feldolgozásából ugyanígy kimaradt, hogy a Bank of England igazgatótanácsa – a háttérben Wilson miniszterelnök jóváhagyásával – azon munkálkodott, hogy Magyarország felvételt nyerjen a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap szervezetébe, amely, ha Moszkva nem emel vétőt, más szocialista országok csatlakozásán kívül hozzájárulhatott volna hazánk gazdasági felzárkózáshoz. Noha kétségtelen tény, hogy az említett intézmények jelenlegi munkássága erősen vitatható, 1967-ben még kedvezőbb feltételekkel lehettünk volna tagok, mivel a két szervezet akkoriban még keynes-i gazdaságpolitika elvei alapján működött. A Magyar Néphadsereg csehszlovákiai bevonulása kétségtelenül visszavetette London és Budapest közeledését, hiszen 1968. augusztusában elmaradt a brit külügyminiszteri látogatás, Arday viszont figyelmen kívül hagyta, hogy nem egészen egy évvel később az intervencióban résztvevő szocialista országok magas rangú politikai tisztségviselői közül elsőként Magyarország külkereskedelmi miniszterhelyettese

kapott hivatalos meghívást az Egyesült Királyság kormányától. Végül, de nem utolsósorban hozzá kell tennünk, hogy a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium (KPM) és brit társszervezete között az eltérő világrendszerhez tartozás ellenére is szokatlanul mélyreható együttműködés formálódott. Csanádi György, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közlekedési minisztereként az angol tapasztalatok nyomán készítette el a vasúti mellékvonalak, valamint a városi villamosvasúti hálózatok (sokszor forgalmas részeinek) megszüntetése miatt 1968 óta folyamatos viták tárgyát képező, ún. Közlekedéspolitikai Koncepciót.

Természetesen, új felismeréseink nem korlátozódnak a politikus életének magyar vonatkozásaira. Wilson egy korábbi publikációjában tett megállapítással szemben az 1963-as pártkonferencia során valós ideológiai reformot vitt keresztül, amennyiben a scarborough-i beszéd megteremtette a brit jóléti állam, gazdasági modernizációval párhuzamos kiterjesztésének elvi alapjait. Wilson a pragmatizmust tette meg a Labour ideológiai vezérelvének, amely az 1918-as pártalkotmány értelmezéséről folytatandó vitáktól elrugaskodva a világgazdasági tendenciákhoz való alkalmazkodást tűzte ki célul, azért, hogy e változásokat a modernizáció és társadalmi különbségek csökkentésért folytatott küzdelem szolgálatába lehessen állítani. Ezzel egy időben arra a következtetésre jutottunk, hogy Ben Pimlott nem teljesen megalapozottan sorolta Wilsont a revizionisták közé, mivel a szociálliberális platform tagjaitól eltérően szükségesnek tartotta egyes kulcságzatok legalább részleges köztulajdonba vételét, ráadásul 1958 és 1964 között több alkalommal is szót emelt a korábban állami kézbe került vállalatok elkapkodott privatizációjára, valamint a magánmonopóliumok kialakulása ellen. Wilson pragmatista személyiségének ugyanolyan komponense volt a bevanizmus szociális érzékenysége és az eltérő kultúrák iránti toleranciája, a centrista - szakszervezeti szárny által a legfontosabbnak tartott munkavállalói érdekképviselő, valamint a jobbszárny által képviselt kül-és gazdaságpolitikai realizmus, és az Egyesült Államokkal történő szoros védelmi együttműködés, tehát az atlanti orientáció.

Disszertációjában többször is visszatérő motívum, hogy Wilson Nagy-Britannia jövőbeli fejlődése szempontjából melyik ország gyakorlatát tekintette mérvadónak. Miközben a retorika szintjén a szovjet tervezés vélt vagy valós sikereire, illetve az USA gazdasági dinamizmusára tett utalásokat, a valóságban sokkal inkább a francia - olasz fejlesztő állam, valamint a német regionális fejlesztés példája lebegett a szeme előtt. Az 1965. őszi elfogadott *National Plan* (Nemzeti Terv) a francia tervezési koncepció brit környezetben történő alkalmazására tett kísérletet, azzal a fontos különbséggel, hogy Wilson ennek megvalósítását nem az adminisztratív úton történő kényszerítésre, hanem a kormányzat, a

munkaadók és a munkavállalók konszenzusára próbálta felépíteni. A másfél évtizede publikált szakirodalomban ugyanígy nem szerepel az a megállapítás, hogy a Nemzeti Terv bukása előrevetítette, hogy a brit jóléti állam, illetve a minden addiginál magasabb színvonalú lakossági fogyasztás instabil alapokon nyugszik, vagyis az első komolyabb recesszió nyomán súlyos megszorítással kell számolni. A font árfolyamának védelmében hozott deflációs intézkedéscsomag lélektani értelemben kikezdte a tripartit konszenzusra vonatkozó kormányzati ajánlat hitelességét, majd nem sokkal később az is nyilvánvalóvá vált, hogy Wilson kabinetje sem tud szakítani a brit közpolitika reaktív – az eseményeket pusztán követő - konfliktusos, felülről vezérelt döntések kikényszerítésén alapuló modelljével. Ez leginkább a munkaügyi kapcsolatok reformjára vonatkozó törvény tervezete esetében érvényesült, amikor a kormány - az 1968-ban tényleg fenyegető - gazdasági összeomlásra adott reakcióként, egyeztetés nélkül kívánta rákényszeríteni a szakszervezetekre a szolidaritási sztrájkok tilalmát és a kártérítési kötelezettséget. Az "európai" vagy "amerikai" Nagy-Britannia kérdése nem csupán az EGK-val kapcsolatban volt meghatározó tényező Wilson pályafutásában. Míg a munkáspárti politikus, noha Crossman véleményétől eltérően inkább csak 1970-re szegődött a Közös Piac valódi hívének, a szigorúbb és konkrétabb állami szabályozás, valamint a tervezés ügyében nyíltan a kontinentális gyakorlat felé fordult, a vállalkozók többsége és a középosztály az utóbbi kísérletek felemás eredményei folytán viszont jobbra az amerikai mintákat kívánta meghonosítani. A pragmatista megközelítést sokan a miatt kritizálták, hogy a kormányzati politika nem rendelkezik markáns ideológiai irányvonallal, csakhogya az 1970-es és 1980-as évek történései igazolják azt a feltevésünket, hogy amint a Munkáspárt letért a pragmatizmus útjáról, a soron következő megmérettetés alkalmával biztos vereséget szenvedett, minthogy a jobb módú polgárok ilyenkor úgy érezték, hogy az amerikai stílusú (konzervatív) alternatíva jobban megfelel az általuk támasztott elvárásoknak. Az 1970-es vereség ettől abban különbözött, hogy ekkor a hiteltelenné vált politikai kommunikáció – az árfolyam védelme, a gyors növekedés, az exportoffenzíva és az életszínvonal gyors javítása nem vihető végbe egy időben, ahogy ezt sugallták – de főleg a brit második ipari forradalom korlátozott eredményessége (lásd a repülőgépipar önálló termékskálájának zsugorodása) vezetett a választók elpártolásához. Az új felfedezések másik csoportja viszont a brit repülőgépgyártás történetéhez kapcsolódik. London a 60-as évek végén azért maradt ki az ún. Airbus-programból, mert a közös európai készítésű utasszállítógépre vonatkozó elképzelést Washington mindenképp szerette volna meghíúsítani, ráadásul a pénzügyi nehézségek miatt saját fejlesztésű típus csak az amerikai fél licence vásárlása esetén volt menthető. A kormányzati és az ágazati stratégia, pedig mindenek előtt abban hibázott, hogy

1964-ben nem államosította a repülőgépgyártást, továbbá nem vezették be a francia modellt, amelynek égisze alatt az illetékes minisztérium évtizedenként egy új harci repülőgéptípus gyártását engedélyezte. Végül, de nem utolsósorban az is kiderült, hogy Lyndon B. Johnson elnök nem hasonlította Wilsont Churchillhez, vagy Miltonhoz

A kutatás forrásai

Melyek voltak a kutatás forrásai? Mivel nem nyílt rá lehetőségünk, hogy brit levéltárban kutathassunk, Harold Wilson parlamenti felszólalásai, a Magyar Országos Levéltár, továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagai jelentették az elsődleges forrásokat. Míg a *Hansard* – a brit alsóházi napló – képezi az elbeszélés alapját, a hazai levéltári források Wilson életének már említett magyar vonatkozásain kívül sokszor szolgálnak magyarázattal az események hátteréhez. Az állambiztonsági szolgálatok archívuma mindenek előtt a Sanders és Wynne – ügyek értelmezésében segítenek, a londoni magyar nagykövetség 60-as években kelt – és idáig fel nem használt – jelentései, pedig nem egyszer olyan összefüggésekre világítottak rá, amelyekről az angol szerzőknél sem olvashattunk, miközben több napjainkban is aktuális tendencia visszaköszön a 35 - 40 évvel ezelőtti iratokból.

Ezzel egy időben felhasználtuk Harold Wilson önéletrajzi vagy ilyen ihletésű írásait, ugyanakkor áttekintettük azokat a programgyűjteményeket, amelyek a politikus és a Labour választási téziseit adták közre a nagyközönség számára is értelmezhető keretekben. Igaz, ez utóbbi művekre – *Purpose in Politics* (Célok a politikában); *The Relevance of British Socialism* (A brit szocializmus lényege); *The New Britain* (Az új Britannia) - csak korlátozottan hivatkoztunk, mivel a benne foglalt elképzeléseket a parlamenti naplók sokkal autentikusabb formában adják vissza. A *New Deal for Coal* (Új lehetőséget a szénbányászatnak) és *The War on World Poverty* (Háború a világ szegénysége ellen) annyiban különbözik az előzőektől, hogy egy-egy szakpolitikai terület – a szénbányászat és a harmadik világ – problémáira összpontosít. Míg az előbbit többször, utóbbit már kevesebb alkalommal használtuk fel, ugyanis Wilson fejlődő országokkal kapcsolatos nézetei az alsóházi ülésnapok jegyzőkönyveiben is megtalálható. A Wilson által írt visszaemlékezések közül az 1971-ben publikált *The Labour Government 1964-1970: A Personal Record* (A

munkáspárti kormány 1964-1970 között: Személyes feljegyzés) a legfontosabb, hiszen az egykori miniszterelnök ebben ad képet a reformok megvalósulásáról, illetve a kormányzati tevékenység buktatóiról. Bár ez utóbbi írás híven tükrözi a szerző erkölcsi és politikai nézeteit, ugyanakkor az elvárható precizitással állítja kronologikus rendbe az 1964 és 1970 között történt eseményeket, az egyes dátumok terén már tapasztalhatók bizonyos pontatlanságok, egy-két napos tévedések. Wilson miniszterelnöki tevékenységét önkritikusan szemlélte, viszont az olvasó jó néhány esetben úgy érzi, hogy a globális kontextus kimaradt a könyvből, a szerző túlságosan a saját személyét állította a középpontba, úgy, mintha az 1960-as évtizedben is a brit kormányfő körül forgott volna a világ. Wilson emlékirata, mint a munkáspárti politikusok művei általában, politikai védőbeszédnek is tekinthető, hiszen folyamatosan azt az üzenetet közvetíti, hogy nem volt más, reális alternatíva. Az 1970-es évek végén kiadott *Final Term. The Labour Government 1974 – 1976* (Az utolsó felvonás. A munkáspárti kormány 1974 és 1976 között) már nem csupán nagyobb pontosságra törekszik, hanem számot vet azzal, hogy a poszt, amelyet Wilson oly sokáig betöltött, már egyáltalán nem rendelkezik akkora befolyással a világ ügyeire, mint azt a külső szemlélő gondolná, vagy éppen a tisztségre áhító aspiránsok szeretnék. Az 1976-os *The Governance of Britain* (Nagy – Britannia kormányzása) inkább a brit politikai rendszer működését kritikus szemszögből összefoglaló, a politológusok által felvázolt elméleti sémák gyakorlati érvényesülését bemutató munkaként értelmezhető, az 1977-ben megjelent *A Prime Minister on Prime Ministers* (Egy miniszterelnök a miniszterelnökökről) pedig, tömör, korrekt, objektív és főleg realista történeti visszatekintés a karizmatikus vagy éppen kevésbé markáns elődökre. Az 1981-ben publikált *The Chariot of Israel* (Izrael harci szekere)című könyv Nagy–Britannia és Izrael kapcsolatáról ad vázlatot, kifejezve a szerzőnek a zsidóság irányában érzett szimpátiáját és együttérzését. A három említett mű közül – amelyeket Wilson visszavonulása után alkotott - ez utóbbira hivatkozunk a legtöbbször, mivel a közel – keleti válsághelyzetek során a Labour állandó jelleggel arra kényszerült, hogy állást foglaljon. Az 1970 utáni kitekintésben a *Final Term* viszonylag gyakran szerepel a lábjegyzetben, míg a két világháború közötti időszak köztörténetének bemutatásához az *A Prime Minister on Prime Ministers* egy-egy gondolata, vagy benne foglalt tényszerű adatok is feltűnnek. Wilson önéletrajzi műveinek sorában különös helyet foglal el az 1986-ban megjelent *Memoirs. The Making of a Prime Minister 1916 – 1964* (Emlékiratok. A miniszterelnöki tisztséghez vezető út története). A könyv, amely tulajdonképpen a miniszterelnökséghez vezető, buktatókkal teli út történetét mutatja be az olvasónak, kísérletet tesz rá, hogy történelmi távlatból szemlélje a korabeli eseményeket, viszont a pontosság már nem feltétlenül tartozik a mű legfőbb erényei

közé. Ez volt az első olyan könyv, amely ugyan Wilson nevében került kiadásra, a megfogalmazás és szerkesztés azonban Brian Connell újságíró érdeme, aki az egykori kormányfő által készített jegyzetek, az általa írt levelek, továbbá a vele készített beszélgetések alapján dolgozott. A művel kapcsolatban hangoztatott pontatlanságok miatt azonban mégsem lenne helyénvaló a bíráló, mert Wilson 70 évesen már csak árnyéka volt egykori önmagának. Az interjúk értékét ennek megfelelően csökkentette, hogy az Alzheimer-kórban szenvedő, idős politikus sok esetben már nem tudta híven felidézni a történeteket: ilyenkor felesége közbeszólt, nem egyszer némi veszekedés árán próbálva korrigálni a férje részéről mind gyakrabban tapasztalható emlékezet kihagyásokat. A pályatársak írásai közül Crossman és Benn naplói, valamint Castle, Callaghan és Jenkins, illetve konzervatív oldalról Heath visszaemlékezései teszik a legtöbb utalást a Wilson életében fontos vagy kevésbé fontos eseményekre és mozzanatokra. Az előbbi öt szerző az átlaghoz képest nem csak gyakrabban beszél a volt miniszterelnökről, hanem, egyrészt szélesebb kontextusban és tágabb időintervallumban ábrázolja a történéseket. Benn és Castle a 40-es évek közepétől a 80-as évek elejéig, Callaghan 1947-től 1978-ig, Crossman 1951-től 1970-ig, Heath 1948 és 1976 közötti periódus ismertetése során foglalkozott Wilson életével. Macmillan hat kötetes életrajzi írásából az utolsó négy - az 1945-től 1963-ig tartó, közel húsz éves periódusban – veszi sorra Wilson megnyilvánulásait, igaz, a hivatkozások eloszlása nem mondható egyenletesnek. Míg az első tíz év krónikája, a *Tides of Fortune* (A szerencse forgandó) mindössze néhányszor hozza szóba, a *Riding the Storm* (A vihar megszelídítése), a *Pointing the Way* (Útmutatás) és az *At the End of Day* (A pályafutás végén) már lényegesen gyakrabban tudósít az ellenzéki képviselő felszólalásairól, valamint arról, hogy milyen volt a kritikák parlamenten belüli fogadtatása. A többi önéletrajz és memoár inkább csak egy–egy korszakra összpontosít vagy csupán annyiban tárgyalja Wilson, amennyire az érintett közszereplő pályafutására befolyással volt. Természetesen, az utóbbi csoportban is jelentős különbségeket tudunk felfedezni. Ian Mikardo kizárólag az 1950-es évek első harmadában, a közös ideológiai platformon töltött időszakról beszél részletesebben, mintha ezt a néhány, pezsgő vitákkal teli évet tekintené a Labour, vagy éppen saját karrierje csúcspontjának. Roy Mason és Denis Healey a 60-as–70-es évek eseményeivel kapcsolatban utal Wilsonra, ugyanúgy, ahogyan ezt a Konzervatív Párt meghatározó egyéniségei közül Lord Home vagy William Whitelaw esetén láthattuk. A nemzetközi viszonyrendszer ugyanakkor megkívánta, hogy a legfontosabb amerikai és francia tárgyalópartnerek – pl. Johnson, Nixon, De Gaulle, Pompidou, Couve de Murville – emlékiratait, leveleit, vagy legalább az általuk mondott beszédek, a Wilson kijelentéseire adott reakciók se maradjanak ki a disszertációból. Ezért, amennyire a

témaválasztás alapján indokoltnak tűnt, írásunkban a külföldi kortársak által kiadott beszédekre és visszaemlékezésekre is hivatkozunk. Johnson és Nixon esetében ez egyaránt magában foglalta a nyilvános elnöki iratokat és a memoárokat, a Wilson és De Gaulle között zajló levelezést, továbbá Couve de Murville külügyminiszteri megbízatásáról közvetlenül az 1969-es lemondása után publikált beszámolóit.

A korabeli sajtótermékek közül Wilson megnyilvánulásainak megbízható krónikása volt az 1963-as megszűnéséig a Munkáspárthoz közelinek tekintett *Daily Herald*, míg az 1964-ben kezdődő időszak feldolgozása során a *Times*, a *Guardian* tudósításaiból, valamint később az *Economist*, illetve külpolitikai téren a francia *Le Figaro* cikkei révén is fontos információkhoz jutottunk. Ezen kívül Magyar Rádió és a Magyar Televízió néhány felvétele, a BBC internetes weboldala is segítségünkre szolgált, amennyiben nem kizárólag a korabeli híreket sikerült megtalálni és elolvasni, vagy bizonyos esetekben videóról megnézni, hanem nagy vonalakban tudomást szerezhettünk arról, hogy a 30 éves szabálynak megfelelően a National Archives milyen kormányzati iratok titkosítását oldotta fel, vagy hozta nyilvánosságra. Bár a teljes dokumentumhoz az interneten keresztül nem férhettünk hozzá, lehetőség szerint próbáltuk jelezni, hogy a frissen nyilvánosságra hozott anyagok révén a korábban megjelent tanulmányokhoz képest mennyiben módosultak ismereteink. Az egyéb weboldalakat – a brit történelmi portál, a Brit Nemzetközi Tanulmányok Társasága, a Külügyminisztérium vagy a Scotland Yard honlapja – inkább csak egy-egy információ forrásaként szerepeltetjük.

PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

TÖRTÉNELEM

I. Társszerző könyvben

1. Harold Wilson (életrajz). In: Politikusportrék a XX. Században II. Budapest, ELTE BTK Politikaelméleti Tanszék, 1999
2. Harold Wilson, a pragmatista munkáspárti reformer. Pályakép az első kormányalakításig. In: Öt kontinens. Az Új és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék tudományos közleményei. Budapest, ELTE, 2004.
3. A Vogeler – ügy. In: gyarmatokból impérium. Budapest, Gondolat, 2007.

II. Folyóiratban

4. Az első Wilson-kormány 1964-1966
Világtörténet 2003 tavasz - nyár
5. Az elszalasztott esély (a Wilson kormány és az angol font leértékelése)
Kút 2003/2
6. Elmaradt reformok – kényszerű kompromisszumok
(a Wilson kormány működése a font leértékelése után 1967-1970)
Kút 2004/1

POLITOLÓGIA

1. Az autópálya-építés, mint közpolitikai issue a parlamenti bizottságok napirendjén 1990-1998. Századvég Köz – Politika 204/3-4.
2. Viták a 4-es metró megvalósításáról. Politikatudományi Szemle (folyamatban)
3. Az M0-s autópálya az országos politikai napirenden. (folyamatban)